

## ՏՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

### ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԹԻԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եկեղեցագիտական տեսակետով պատմաբան-նական ստուգութիւն մըն է թէ Աստուածածնի տոները շատ կանուխէն չէ որ սկսած են քրիստոնէից կրօնական կեանքին մէջ։ Բայց ատկէ իրաւունք չունինք բնաւ հետեցնելու թէ առաջին քրիստոնեաները նուազ յարգալից էին Փրկչին մօրը յիշատակին հանդէպ։ Անոր զիրքը այնքան բացառիկ էր փրկութեան հործին մէջ որ, անկարելի էր որ վաղուց այդ զիրքին համեմատական չըլլար նաեւ անոր անձին կարեւորութիւնը՝ քրիստոնէական զգացումին մէջ։ Այս կերպով միայն արդարեւ կարելի է բացատրել այն ջերմ սէրը, որով առաքելայններն ու աշակերտները շրջապատած էին Տիրամայրը, ինչպէս Կերիկ Գործք Առաքելոցէն. և այդ սիրոյն արձագանգն է որ կը լսուի շարունակ յաջորդ դարերու պատմութեան և աւանդութեանց մէջէն։

Տօները չէ որ պիտի կարենային արտայայտել միշտ հաւատքին հետ կապ ունեցող այս կամ այն զգացումը. ծիսական այդ հանդիսութիւնները պայմանագրական պատշաճութիւններ են, որ կը ծառայեն պանծացնելու արդէն զայ եղած զգացումները։ Ու Աստուածածնի տոները, յետոյ և հետզհետէ, աւելի փառաւոր արտայայտութեան մը միայն վերածնցին այն ջերմեանու գոթիւնը՝ զոր քրիստոնեայք միշտ ունեցած էին արդէն Մարիամու մասին։

Թէ ստուգելու Աստուածածնի տոներէն առաջ արդէն գոյութիւն ունեցած է անոր զգացումը՝ կը ցուցնեն երեք եկեղեցիները, զորոս կոստանդիանոս Ս. Կոյսին անուան նուիրեց իր նոր կայսրութեան ոստանին մէջ։ Վերջին կէս դարու միջոցին Հռոմի մի Թարսիս մէջ կատարուած պեղումներ երևան հանեցին Ս. Կոյսին նուիրուած եկեղեցի մը, Santa Maria antica, որ հնագոյն է քան նոյն ոստանին մէջ ամենէն հին համարուած պաղիլիքան։ Իրողութիւն է թէ 431 էն առաջ Եփեսոսի մէջ կար Մարիամու նուիրուած մեծ եկեղեցի մը, որուն մէջ դամարուեցաւ այդ թուականին հոն տեղի ունեցած Գ. Տիեզերական ժողովը։ Այդպէս պէտք է եղած լինի առհասարակ բոլոր հին քրիստոնեայ ժողովուրդներուն, հետևաբար նաեւ մեր մէջ։ Ղուկաս Աւետարանիչէ գծուած Աստուածածնի պատկերի մը Բարթոլոմէոս Առաքելայի ձեռքով Հայաստան բերուած և յանուն Տիրուհւոյ շինած փոքրիկ եկեղեցիի մը մէջ դրուած ըլլալու աւանդութիւնը, որ վաղնջական է շատ, մեր ժամկարգութեան ամենահին մասլանքներուն մէջ՝ Յովնանու կարապետի, Ստեփաննոսի և Լուսաւորչի անուններէն ալ առաջ միշտ Ս. Կոյսին անունին յիշուիլը անվիճելի, դա-

ւանաբանական հարցերու յուզման նախագոյն ժամանակներէն՝ Աստուածամօր իմացութիւն հանդէպ սկիզբէն իսկ մեր եկեղեցւոյ ցոյց տուած ուղղափառ կեցուածքը, շարթուան օրերէն մէկուն, չորեքշաբթիի, անոր մտածումին նուիրուած լինելը, մեր կրօնական և եկեղեցական գրականութեան մէջ շատ կանուխէն Ս. Կուսին մասին տածուած խանդավառ զգացումը, ասոնք ամենքը կը ցուցնեն Փրկչին մօր յիշատակին հանդէպ Հայաստանեայց երկիւղածութիւնը ամենահին դարերէ ի վեր։

Թերեւս բոլորովին արհամարհելի տեսութիւն մը չըլլայ, բայց կարելի չէ նոյն ատեն կատարելապէս հիմնաւոր նկատել այն կարծիքը, զոր ոմանք յայտնած են իրրեւ բացատրութիւն Աստուածածնի տոներու հաստատման յապաղումին, զանոնք համարելով եկեղեցւոյ իշխանութեան կողմէ յետոյ մտածուած հնարքներ՝ ծածկելու և ժողովելու համար կարգ մը զիցուհիներու կառավարչական տոները։ Աւելի ուղիղ պիտի ըլլար ընդունել, Henri Kerner-ի հետ, թէ այդ յապաղումին բուն պատճառն էր այն ըզրուաւորութիւնը, զոր եկեղեցին հաւանաբար կ'աւելէր ունենալ, որպէսզի, ցորչափ բոլորովին արմատախիլ չէր եղած հիմնաստութիւնը, քրիստոնէից հոգեւոր կեանքին մէջ չկազմուէին այնպիսի հանդիսաւորութիւններ, որոնք կրնային յիշեցնել հիմնաւոր ստուգածութեանց ազգակցական յարաբերութեանց մասին եղած միթոսները։ Բայց աստի, ըստնայն հեղինակին, կարելի է տակաւին խորհիլ թէ եկեղեցին, որ և է ուրիշ յիշատակներու վերաբերմամբ տօնացոյց կազմելէ առաջ, պարտ էր անշուշտ նախ Յիսուսի Քրիստոսի կատարած փրկագործութեան և անոր կեանքին հետ ուղղակի կապ ունեցող իրողութիւնները տօնախմբելու փոխն ունենալ, դարձնել, պէտք չէ մոռնալ թէ հաւատացեալները հին ատեն հետամուտ էին Քրիստոսի կեանքին պարագաներէն անմիջապէս յետոյ տօնելու մարտիրոսացած սուրբերը մանաւանդ. առանց մարտիրոսութեան սուրբ նկատուած անձերուն տօնախմբութիւնը կատարելու սովորութիւնը աւելի ուշ է սկսած։

Այս կերպով է նաեւ որ յապաղած է Ս. Կոյսի տօներուն հաստատումը, որ, ամենայն հաւանականութեամբ, ամենէն կանուխը՝ Ե. դարուն վերջերն է սկսած։ Այս առիթն կ'արժէ զիտել երկու կէտեր։ Անոնցմէ առաջինը սա է թէ Ս. Կոյսին պաշտամունքը — իր յարաբերական իմաստով անշուշտ առնելով այս բառը — արեւելքի մէջ սկսած է նախ, և անկէ անցած է արեւմուտք։ Այդ շրջանին, իտալիա կախումի այնպիսի յարաբերութիւն մը ունէր Բիզանդիոսի հետ, ու Հռոմի կրօնական իշխանութեան վերաբերմունքը այնքան փափկանկատ էր կայսերական արքունիքին հանդէպ, որ զրեթէ անկարելի էր որ նոր Հռոմի համարով հինին փոխանցուած տնօրինութիւնները կամ սովորութիւնները շարժանաւային հոն յաւաքոյն ընդունելութեան։



Իսկ երկրորդ կէտը այն է թէ, ինչպէս նահատակուած սուրբերուն տօնին ընդհանրապէս հիմ ծառայած է անոնց մարտիրոսութիւնը, նոյնպէս, առանց մարտիրոսանալու սուրբ ճանչցուածներուն տօնին հիմ նկատուած է անոնց մահը: Ըստ այսմ, ամենայն հաւանականութեամբ, Ս. Կոյսին տօնախմբութիւնը անոր մահուան կամ ննջումին յիշատակին հանդիսաւորումէն պէտք է ծագած ըլլայ առաջին անգամ. այսինքն անոր տօներուն մէջ հնազոյնը պէտք է նկատուի ննջումին տօնը: Թէ այս այսպէս է՝ չափով մը կը հաստատուի անոյ որ բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն մէջ Մարիամի տօններուն ամենէն կարեւորն ու նուիրականը նկատուած է ցարդ ա՛յդ տօնը:

Անցողաբար պարտինք յիշել հոս թէ Ս. Կոյսի մահուան հետեւաբար և գերեզմանի տեղւոյն մասին երբեմն կարծիքներու երկուութիւն մը յառաջ եկած է: Թորոշոյնը եղած են ի նոյաւտ եփեսոսի. այն ատուութեամբ թէ քանի որ Յովհաննէս այդ քաղաքին մէջ կը բնակէր, ու Մարիամ անոր էր յանձնուած ըստ Դ. Աւետարանին, շատ բնական է որ հոն պիտի պատահած ըլլար իր մահը: Այս կարծիքին իբրեւ հաստատութիւն յառաջ բերուած են Գ. Տիեզերական Ժողովի գումարման ատեն Ս. Կիրիլի խօսած ձառին այն բառերը, որոնց մէջ կ'ըսուի թէ Վաստուծոյ սուրբ մայրը այսօր ամենքս հոս է հաւաքած: Բայց այս խօսքը ակնարկութիւն է մանաւանդ անոր անուան կառուցուած եկեղեցիին, ու եկեղեցի մը կը կանգնուէր ոչ թէ անպատճառ սուրբի մը գերեզմանին, այլ նաև մէկ մասունքին վրայ, և յաճախ նոյնպէս անոր մէկ յիշատակին առթիւ: Եփեսոսի այդ եկեղեցին կրնար առառուելն քացատրուիլ Ս. Կոյսին հոն բնակած լինելու աւանդութեամբ: Ըստ այսմ, քացորդայէս ճշմարտ միայն պէտք է լինի այն կարծիքը, որ, լրագոյ՝ երուսաղէմի մէջ եւ ի Գեթսեմանի կը ցուցնէ Աստուածամօր գերեզմանը: Վերնատան տեղւոյն մօտ, Ս. Կոյսի ննջման յիշատակին 1898 թ. շինուած՝ գերման կաթոլիկներու եկեղեցին կրնայ ցուցնել անոր մեռած վայրը միայն, առանց հերքելու գերեզմանատեղին աւանդութիւնը:

Թէ Յիսուսի մայրը մեռած և թաղուած է երուսաղէմի՝ մէջ, կը հաստատուի ոչ միայն անվաւեր աւետարաններով, որոնց խորագոյն հրեշտակներ և այս մասին ամէնուան հաճածայն լինելը մեծ կշիռ ունի անտարակոյս, այլ նաև վաղնջական ուխտաւորներու պատմածներով եւ ուրիշ վկայութիւններով: Այս վերջիններուն մէջ նշանաւորն է երուսաղէմի Յօրնայ պատրարքին յայտարարածը, 451 թ., ի պատասխան Մարկիանոսի: Այս կայսրը Կ. Պոլսոյ մէջ Ս. Կոյսին անուան եկեղեցի մը կառուցած ըլլալով, և փափաքելով հոն փոխադրել անոր մարմինը, երբ խնդրեր էր դայն իրմէ, եպիսկոպոսը պատասխաններ էր թէ չէր գտնուած Տիրամօր մարմինը գերեզմանին մէջ, զի երկինքն է ան:

Բանաւոր է ուրեմն մտածել թէ առաջին ան-

գամ երուսաղէմի՝ մէջ պէտք է հանդիսաւորուած լինի Փրէշիլի մօրը ննջումին կամ մահուան յիշատակը: Այս մասին ամենահին վկայութիւնը կը գտնուի երուսաղէմի մօտերը ապրած արքայ սուրբ Թէոդորոսի մը (+ 529) վարքին մէջ, ուր կը խօսուի Մարիամու հանդիսաւոր տօնի մը վրայ, որուն համար մեծ բաղմունքին կը հաւաքուէր սուրբ քաղաքին մէջ: Ի պատիւ Աստուածամօր կատարուած այսպիսի հանդիսաւոր տօն մը կը յիշատակուի աւելի քան զար մը ետքը, Սպանիոյ մէջ ևս, Ս. Իսելփոնսի ատենին, որ եպիսկոպոս էր Թոլէտի (+ 667): Այս եպիսկոպոսը տօնը կանխող երեք օրերու ընթացքին կը կատարէր թափօրներ, եւ այդ առթիւ նոյնիսկ յատուկ պատարագ մըն ալ գրած էր:

Ստոյգ է թէ այս երկու վկայութեանց մէջ ևս յատկօրէն չի յիշուի թէ ննջումին տօնն էր այն, ու չի նշանակուի նոյնպէս թէ որ օր կը կատարուէր ան: Բայց անկէ սա՛ միայն կարելի է հետեւել թէ այդ թուականին տակաւին միակ հանդիսաւորութեան մը մէջ միաժամուռ կը կատարուէր յիշատակութիւնը Ս. Կոյսին կեանքին դանապան պարագաներուն, որոնք աւելի ետքը, քանի մը զար յետոյ, վերածուեցան առանձին տօնակատարութեանց, եւ որոնց մէջ սկիզբէն ամենէն կարեւորը նկատուած պիտի ըլլայ անշուշտ ննջումը, քանի որ առաջին անգամ իր գերեզմանին շուրջն է որ կը կատարուի տօնը: Դաւով տօնակատարութեան թուականին կամ օրուան, աւելի քան հաւանական պէտք է նկատուի թէ օգոստոսի 15 ը միայն կրնայ եղած ըլլալ ան, ինչ որ կը ցուցնէ ընդհանուր եկեղեցւոյ ցարդ հետեւած սովորութիւնն ալ, թէ եւ կան ինչ ինչ նշաններ եւս թէ ի սկզբան արեւմուտքի մէջ, մասնաւորաբար ի Կոլուա, երբեմն տօնուած է ան յունի. 18 թ., եւ արեւելքի մէջ, միայն զպոլիներու եկեղեցիին մէջ, յունի. 16 թ.:

Յամենայն դէպս, Աստուածածնի տօնը, իբրեւ ամբողջական յիշատակութիւն Ս. Կուսին կենաց՝ որոշ մասնաւորմամբ միայն ննջումին, սկսած էր արդէն պաշտօնականացած հանդիսաւորութիւն մը լինել ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ, Զ. դարուն վերջեր, երբ Մօրիկ կայսրը (588-602) հրամայեց դայն տօնախմբել օգոստ. 15 թ. Մեր մէջ ևս այդպէս միայն պէտք է եղած լինի Աստուածածնի տօնին ըմբռնումը, եւ ամենականխել մինչեւ ի. դարուն, զի Թորենացւոյ առ Սահակ Արք. Երեւելի գրած թուղթին մէջ դայն տոկ «տօն իսկուհւոյն» կոչելը դայդ միայն կրնայ հասկցնել:

Դիտուեցաւ թերեւ թէ Ս. Կոյսին տօնին կամ մահուան մասին մեր ցարդ տուած քացատրութեանց մէջ զգուշացանք գործածել վերափոխում բառը: Ընդունելի պարտինք արդարեւ թէ քրիստոնէական հնութեան՝ գրեթէ մինչեւ Թ. դար, անծանօթ է այդ բառը՝ գէթ այն իմաստով, որով աւելի ետքը և մինչև այսօր հասկըցւած է ան: Եկեղեցական գրականութեան մէջ, Ս. Կուսին մահուան համար երկար ատեն լատիններէնին մէջ գործածուած են dormitio (ննջում)



և *pausatio* (ախժանեում) բառերը, որոնք կը թըռնին թարգմանութիւնն ըլլալ յաւնարէն *παύσις* բառին, որ կը նշանակէ բնաճախ, նիքիւն, կարելի է անշուշտ մտածել թէ փոխանունարար ևս կրնան կիրարկուած ըլլալ այդ բառերը, նըշանակելով որքան՝ մահ, նոյնքան եւ յարութիւն, նման *transitus* (անցաւորութիւն) և *depositio* (աւանդում) բառերուն, որոնք ծիսական լեզուի և վիպարանութեանց մէջ գործածուած են մահուան իմաստով, իբրեւ թարգմանութիւն յունարէն *μετεστάσις* և *ἀνάληψις* բառերուն, որոնք կը նշանակեն «անցում», «փոխում», հոգիին մարմնինէն բաժնետելով երկինք կ'ընկնուան ակնարկութեամբ։ Եւ սակայն արժան է գիտել թէ րուն ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄ (*assumption*) բառը, այժմու իմաստով, իբրեւ անունը տօնի մը՝ որ կը նշանակէ Ս. Կոյսին մարմնով եւ հոգեով երկինք վերացումը, չկայ խորագոյն նուանեան մէջ։

Ասով բնիկ շնորհ ուղեր սակայն թէ գաղափարը անծանօթ էր հիներուն, անծանօթ էր ոչ թէ գաղափարը, այլ տօնը։ Վասնզի ուրիշ է եղելութեան մը գաղափարը, ուրիշ՝ անոր տօնը։ Գաղափարը խորհուրդն է իրողութեան, իսկ տօնը՝ հանդիսաւորումը այդ իրողութեան խորհուրդին։

Թէ Ս. Կոյսին երկինք վերացման զգացումը ե. գարէն սկսեալ առարկայ եղած է քրիստոնէից երկրաւորութեան, կը հաստատուի մէկէ աւելի ապացոյցներով։ Այդ մտօք ակնարկութեանն կան արդարեւ Գրիգորի կողմէ 428ին կամ 429ին Նեստորի դէմ խօսուած և Ս. Կիրիլի կողմէ 431ին խօսուած քարոյներուն մէջ։ Ատոր կ'ականարկուի նոյնպէս Դիոնիսիոս Արեւսպագայի անունով առ Տիտոս եպիսկոպոս ուղղուած նամակի մը մէջ, զոր վերջերս Տ. Ե. Վէթմըք թարգմանեց հայերէնէն, եւ որ ամենէն ուշը ե. գարու գրուածք պէտք է լինի, ինչպէս նաև Երուսաղէմի Յորնաղ պատրիարքին առ Մարկիանոս կամ Գողգեր գրած պատասխանին մէջ, զոր վերի յիշեցինք։

Պարագան կատարելապէս միևնոյնն է նաև մեզի համար. Արեւսպագային տեսութենէն ներշնչուած են խորենացիի ընծայուած առ Սահակ Արծրունի թուղթին հեղինակը և Զարարիա Կաթողիկոս՝ վերափոխման իր ճառին մէջ. տեսութիւն զոր յետոյ որքան բանաստեղծօրէն նոյնքան առարկայաբար ընդլայնած են նարեկացի իր ներբողին, Ենորհայի՝ իր յօրինած շարականին և Դանձին, Լամբրոնացի՝ իր ճառին, և Կիրակոս Երզնկացի «Արեւելք գերարկի» շարականին մէջ։

Ստոյգ է այս. այսինքն պարզ է թէ վերափոխման գաղափարը գոյութիւն ունէր ե. գարէն ի վեր, եթէ ոչ աւելի առաջ ևս. իսկ նոյնքան ստոյգ է նաև թէ անոր՝ տօնի վերածումը, այսինքն ծիսական և պաշտամունքային հանդիսաւորումը պաշտօնականացումը, սկսած է կատարուել առնուազն երկու գար ետքը։ Հռովմի հայրապետներէն Սարգիս Ա. (687-701) կը յիշէ զայն առաջին անգամ. Շարլմայնի հրամանա-

գիրներուն մէջ անոր խօսքը կ'ըլլայ 813ին, եւ Լեոն Դ. է որ կը սահմանադրէ կատարել զայն ութօրեքով։

Այդ թուականներուն պէտք է կատարուած ըլլայ ան Յունաց մէջ եւս։ Անդրէաս Կրետացի, որ է. գարուն վերջերը ապրած է, կ'ընէ թէ իր տօնը քանի մը տեղ միայն կը կատարուէր. իսկ Մոզեստոս, Երուսաղէմի յոյն պատրիարքը (632-634), վերափոխման վրայ իր ճառին մէջ կը յայտնէ թէ իրմէ առաջ հանդիսաւոր կերպով չէր կատարուեր ան։

Որոշ է թէ վերափոխման տօնին սովորութիւնը կամ գործադրութիւնը իր լրումին յանգեցաւ, երբ վանականութիւնը, կուսութեան սկզբունքին վրայ հիմնուած գրութիւն, հասաւ իր բարգաւաճ աստիճանին։ Ժ. Գարուն էր որ կանոնապէս հաստատուեցաւ անիկա Կիր Մանուէլ Կոմենենոսի հրամանաւ, Բիւզանդական կայսրութեան բովանդակ սահմաններուն մէջ, այդ թուականին է նոյնպէս որ ընդհանրապես նօրէն ընդունուեցաւ անիկա Արևմուտքի մէջ, ինչպէս կ'երևի Ս. Բեռնարտտոսի՝ Լիոնի կանոնիկոսին գրած մէկ նամակէն։ Միևնոյն ժամանակահին է որ եղած է անոր վերջնական և կանոնական հաստատումը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ։ Մեր մասնագարանի երկաթագիր եւ թանկագիրն մէկ ծաշոյցին մէջ, որ, թէև Գրիգոր Տղայ հայրապետի օրով գրուած (1192ին), բայց նախապէս Երեւան չըլանի ծաշոյցի ընդօրինակութիւն մըն է յայտնապէս. ամբողջ տարին մէջ անգամ մը միայն Ս. Կոյսի համար տօն կը նշանակուի, առանց սակայն «վերափոխման» ականարկութեան, պարզապէս. «Ազատտոս ամսոյ որ աւր Ժն.՝ Մարիամայ Աստուածածնին» վերադարձութեամբ։ Դար մը ետքը, 1299ին, գրուած մագաթնալ բոլորգիր ծաշոյցի մը մէջ կը հանդիպենք փոխում բառին. իսկ աւելի յետոյ գտնուած ծաշոցներուն մէջ՝ մերթ և մերթ փոխում բառերուն։

Յայտնի է ուրեմն թէ վերափոխման տօնը մեր մէջ հայրապետական կարգադրութեամբ իր հանդիսաւորագոյն ձևը առաւ Ներսէս Ենորհայի տօնօրինութեամբ, որ, ինչպէս Տօնացոյցներուն մէջ գրուած ձանթօրինակէն կը հասկնային, արդէն գոյութիւն ունեցող եօթեայ տօնախմբութիւնը վերածեց իննօրեայի, կարգադրելով որ երեք օրերու շարականներու և ընթերցումներու կարգը երկիցս կրկնուի. մնացեալ վեց օրերուն մէջ Տօնացոյցին այդ տեղեկութիւնը բոլորովին հաւանական չի թուիր սակայն. ոչ միայն, ուրովհետև յայտնի գարեբու ձեռագրերներէն չատերուն և նոյն իսկ հնագոյն տպագիր ծաշոցներուն մէջ վերափոխման տօնը երեք օր միայն գրուած է և յաջորդող առաջին եւ. և Եր. օրերուն սրբոց տօն նշանակուած է, այլ նաև, որովհետև անտեղի չէ թերի մտածել որ եթէ մեծանուն հայրապետը ինքն ըրած ըլլար այդ կարգադրութիւնը, պիտի չբաւականանար միայն երկրորդ և երրորդ օրերուն համար գրելով յատուկ շարականներ, ու միւս վեց օրերուն զհանոններն ալ պիտի գարգարէր իր գրչին ու քնա-



ըին հոգեկշռն էր ոգոսմաներովը— Առաջին օրուան շարականը, «Այսօր Ժողովեալ», մասնենադրական աւանդութեամբ առ հասարակ կ'ընծայուի Մովսէս Խորենացիին, զոր պէտք է ընդունինք անշուշտ այդ անուան տակ այլ եւս ձանձուած Սիւնեցի Գերթողը, որ կ'ապրէր է. դարուն: Արգարիւ Դոստար է ընդունիլ թէ՛ Ե. դարուն, երբ սուրբ Կոյսին ճնշումին յիշատակին մէջ զեռ բոլորովին շեշտուած էր փոխումին իմացումը, պիտի կարելի ըլլար գրել այդպիսի օրհներգ մը, որ Արիստակացիին վերագրուած աւանդութեան պատմողական յարաբերութենէն է ինքնին: Շարականները անպատշաճ ժամանակագրական ստուգանիշը չեն տաներու թուականին: անոնք կրնան յօրինուած ըլլալ իրենց տարփողած տօներուն հաստատուէն ետքը, և կըրնայ լինիլ նոյնպէս որ շարականի մը յօրինուած օգնած ըլլայ յիշատակի մը կամ սուրբի մը տօնականացման: Տօներ կան որոնք չունին շարական, ու փոխադարձաբար շարականներ կան ձեռագրաց մէջ՝ որոնց առարկայ եղած յիշատակը կամ սուրբը չեն տօնուած: Բայց Աստուածածնի պարագան բոլորովին քայքայիկ է, և չի կրնար ենթարկուիլ այդպիսի դատումներու: Եթէ անոր յերկինս փոխումին նուիրուած առաջին շարականը է. դարուն գրուած է ստուգիւ, հարկ կ'ըլլայ խորհիլ թէ այդ տօնին՝ պաշտօնականացման գէթ առաջին կամ մասնակի քայլերը պէտք է առնուած ըլլան արդէն այդ ժամանակին մէջ: Միւսնոյն խորհրդածութիւնը կարելի է ընել իբր «ձաշու» երգուած Աստուածածնի այլպէս գեղեցիկ այն միւս շարականին, Անբառամ ծաղիկին մասին, որուն հեղինակը պէտք է եղած լինի կա՛մ նոյնինքն Մովսէս Գերթող, և կամ է. դարուն ապրող ուրիշ հիւանդական եւ երկիւղած կրօնաւոր մը, Բարսեղ ձօն:

Գալով այն հարցին թէ մեր մէջ ի հնումն ի՞նչ օր կը կատարուէր վերափոխման տօնը, կրնայ մտածուիլ թէ ի սկզբան անիկա կը կատարուէր օգոստոս 15 ին, ի՞նչ ալ լինէր այդ ամսաթիւին պատահած օրուան պատկերը. կիրակի կամ ոչ. այսպէս կարծելու իրաւունք կուտայ մեզ մանաւանդ վերեւ յիշուած մեր երկաթագիր ձաշուցին «Օգոստոս ամսոյ որ օր 15» պատուէրը, որուն նոտագրուած բառերը անշուշտ պէտք է հասկնալ «15ր ի՛նչ օր օր ըլլայ»: Այս է արգարիւ, ինչպէս կանխեցինք զիտիլ տալ, բայց հին եկեղեցիներուն սովորութիւնը, եւ էր ի հնումն եւս՝ Կ'երեկ թէ, սակայն, յետոյ մեր մէջ խտրու պարտաւորիչ դարձաւ օգոստոս 15 ի միծաւոր կիրակիին տօնելու սովորութիւնը, այնպէս որ երբ Յունաց նոս միաբանութեան խնդիրներուն ատեն Հայերէն ի մէջ այլոց կը պահանջուէր որ անօրէպ օգոստոս 15 ին տօնախմբէին վերափոխումը, առանց խորութեան օրուան պատկերին, թէ՛ Շնորհալի նախ՝ և թէ՛ Գրիգոր Տգայ՝ յետոյ, կը ստիպուէին մերժել, իբրեւ ազգային հաստատ սովորութիւն մը ներկայացնելով զայն: Չենք գիտեր թէ տօնին կիրակիի փոխադրութիւնը կատարուած է արդեօք վերափոխման դաղա-

փարին տիրական զառնայէն ե՛տքը, այլ եւ տեսակ մը յարութիւն նկատելով եւ այդ պատճառաւ Յիսուսի յարութեան տօնին՝ կցորդելով զայն, թէ պարզապէս գործնամիտ ոգւով վերաբերուելով, այսինքն զիւրացնելու համար անոր ժողովրդական մեծ համախմբութեամբ կատարուելու թերեւս աւելի հաւանական լինի այս վերջին կերպը, երբ խորհուրդ մանաւանդ թէ խաղերացի տօնն ալ, որուն ամսաթիւը սեղտ. 14 է ընդհանուր եկեղեցիի համար, մենք վաղուց սովոր ենք կատարել մերձաւոր կերպերին:

Ամփոփենք. եկեղեցւոյ կողմէ Յիսուսի մօր ընծայուած յարգանքը հետի է պաշտօնութիւն մ'ըլլալէ. անիկա փրկագործութեան խորհուրդին միջոց եղած բարի էակի մը նկատմամբ զգացում էրկիւղած օրոյն արդար գործ մըն է սոսկ: Ի սկզբան, այդ երկիւղածութիւնը կ'արտայայտուէր՝ Փրկչին տէրունի եւ տնօրինական տօնելուն հետ խառն յիշատակութեամբ միայն: Ե. դարէն ետքն է որ Աստուածածնի կեանքին զանազան պարագաները առարկայ կը դառնան ուրոյն տօնական հանդիսաւորմանց, նախ Արեւելքի մէջ, ուրիշ յետոյ կ'անցնին Արեւմուտք: Այդ տօներուն մէջ հնագոյնն է Ս. Կուսին մահուան յիշատակը, որ նախ կը տօնուի իբրեւ Նընջում. յետոյ, է. դարէն ասորին, անոր կը խառնուի նաեւ փոխման կամ վերափոխման իմացումը, որ Թեղին արդէն տիրական կը դառնայ, և Թեղին մէջ ընդհանրական եւ պարտադիր կը դառնայ, բայց առաքելական եկեղեցիներուն մէջ:

## ՆՈՏՈՐ

### ԽՈՐՀԱՆԻՐԻ ԵՒ ԽՈՐԳ

Սերն և փեղհիքի անարարացիք:

\*

Միշտ կը մտածեմ քե մարդկութիւնը կը քաղկաղուի երբ մանկան կրտսերը քաղկաղ ըլլար:

\*

Քաղաքապետութիւնը այնպիսի կը ներկայացնէ մարդը արտաքին, ինչպիսի պիտի իր որ ան ըլլար ի ներքին:

\*

Մուշկութիւնը այնքան դանդաղ կը քայլէ, որ արտաքինը շուտ կը հասնի ետեւին:

\*

Մարդիկ կը խիբան ծերութեան, որուն հասնելու արտաքինը շուտ կը երբի:

\*

Երկարատեւ հիւանդութիւն մը կը բուրդնամ ըլլալ կեանքի եւ մահուան միջեւ, որպիսի մահը ինքնին արտաքին մ'ըլլայ քե անոնց որ կը մեռնին, եւ քե անոնց որ կը մեռնին: